

En hälsning från översättaren

För att kunna återge den finska originaltextens begreppsanvändning och jämförelser så väl som möjligt har jag i nedanstående text genomgående översatt finskans 'vammainen' till 'person (eller motsvarande) med funktionsnedsättning' och 'ei-vammainen' till 'person (eller motsvarande) utan funktionsnedsättning'. Det har jag gjort trots att jag i andra sammanhang föredrar att använda det mer neutrala och jämlika begreppet 'person med funktionsvariation'.

Sanna Huldén, 12.4.2021

RIIKKA PAPUNEN

Föreställningsförmågans möjligheter

I det stora landskapet – en sagolik familjekrönika är en unik teaterföreställning. Dess möjligheter att tänja på normerna i samhället som omger den är exceptionella. Föreställningen sätter ljus på alla de många och vardagliga vanor, tillvägagångssätt och konstruktioner i samhället som upprätthåller ojämlikhet. Den fungerar inom de här samhällsstrukturerna men ifrågasätter och tänjer samtidigt på dem och föreslår nya. *I det stora landskapet* tvingar alla involverade, både artister och publik, att konfrontera sina egna attityder och normer. Inspirerad av den publikundersökning som gjordes i samband med föreställningens spelperiod kommer jag i den här artikeln att motivera varför jag anser detta.

I det stora landskapet hade premiär i oktober 2019 på Svenska Teaterns stora scen i Helsingfors. Föreställningen är ett samarbete mellan fyra olika aktörer. Initiativet togs av DuvTeatern, en 21-årig finlandssvensk teater i vilken konstnärer med och utan funktionsnedsättning möts.

Huvudsamarbetspartnern Svenska Teatern är känd som den svenskspråkiga nationalscenen i Finland. På scenen står, utöver hela DuvTeaterns ensemble på 16 personer, även tre av Svenska Teaterns skådespelare. Därtill finns en scenorkester som består av Resonaarigroups fyra professionella musiker med särskilda behov och en kvartett från Wegelius Kammarstråkar.

Mer än så här behöver man egentligen inte skriva om projektet för att motivera att föreställningen är unik. Ett samarbete som inkluderar en så bred mångfald är sällsynt på Finlands teaterscener. Konstinstitutionernas scener, väggar och konsertsalar fylls i huvudsak eller helt och hållet av konst gjord av konstnärer utan funktionsnedsättning. Samarbeten mellan konstnärer med och utan funktionsnedsättning är speciellt ovanliga. Men det som gör föreställningen unik är inte enbart dess organisatoriska upplägg. En organisatorisk mångfald kunde lika gärna vara skenbart inkluderande, den kunde vara resultatet av en jämlikhetssträvan som inte baserar sig på reflektioner kring vad jämlikhet innebär i praktiken och hur den borde förverkligas. Men arbetsgruppen bakom *I det stora landskapet* verkar ha fördjupat sig grundligt i hur man kan jobba jämlikt tillsammans.

För mig som forskare och skådespelare är de mest intressanta samarbetsprocesserna de som handlar om att lära sig om att vara tillsammans. Jag är särskilt intresserad av att undersöka hur skådespelare med och utan intellektuell funktionsnedsättning jobbar tillsammans. Därför är det interaktionen mellan Svenska Teaterns och DuvTeaterns skådespelare som har jag fastnat för när jag fördjupat mig i föreställningen och i publikundersökningens svar. Totalt 353 personer svarade på frågorna i publikundersökningen som genomfördes i samband med föreställningens spelperiod. Frågeformuläret skickades till alla som hade uppgett sina kontaktuppgifter vid biljettköpet. Formuläret närmade sig publikupplevelsen ur ett brett perspektiv med frågor om allt från den praktiska tillgängligheten till föreställningens innehåll och dess möjliga inverkan på publikens värderingar. Formulärets respondenter hade också möjlighet att skriva fritt om något självvalt ämne eller att till exempel skicka hälsningar till arbetsgruppen.

I svaren syntes omedelbart en tydlig linje: åskådarna var imponerade av vad de hade sett. Föreställningen fick särskilt beröm för dess anslående tema, för musikens och textens samspel, för scenglädjen och framför allt för det ovanliga samarbetet, både det organisatoriska samarbetet och det mellan skådespelarna på scenen. De svar som uppmärksammade samarbetet

verkade vara av två olika slag. Dels fanns svar som gladdes åt samarbetet överlag, åt att det förverkligades, och dels fanns svar som berömde Svenska Teatern och dess medverkande skådespelare för samarbetet. DuvTeatern visades uppskattning för mycket i publikundersökningen men jag hittade inte ett enda svar där endast DuvTeatern skulle ha tackats för samarbetet.

”Så fint att Svenska Teatern vågar sätta upp något så annorlunda i samarbete med DuvTeaterns annorlunda skådespelare.”

Svenska Teatern fick särskilt mycket uppskattning för att teatern hade gett sig in i ett samarbete med ”amatörskådespelare” och på så sätt gett DuvTeaterns skådespelare möjligheten att få stå på stora scenen, synas och höras. Svenska Teaterns skådespelare fick uppskattning för att de värdesatte och respekterade DuvTeaterns skådespelare och för att de gav dem utrymme. Svenska Teaterns skådespelare beundrades också för att de gav av sin tid och sitt intresse till en produktion som den här. Många respondenter tyckte om att se skådespelarna stöda varandra på scenen. En del hade upplevt att endast vissa skådespelare stöddes och en del att alla stödde varandra. I huvudsak beskrevs Svenska Teaterns skådespelare som de som gav stöd och DuvTeaterns skådespelare som de som tog emot stöd. Det fanns även de som beskrev stödet som något som gavs av ”de utbildade skådespelarna” till ”amatörskådespelarna” eller av ”skådespelarna utan funktionsnedsättning” till ”skådespelarna med funktionsnedsättning”.

”Det var underbart att se hur skådespelarna utan funktionsnedsättning stödde skådespelarna med funktionsnedsättning på scenen.”

I förvånansvärt många svar framgick även att samarbetet mellan de två teatrarna hade förverkligats i form av pararbete på scenen. Paret på scenen hade enligt respondenterna bestått av en skådespelare från DuvTeatern och en från Svenska Teatern. Den här uppfattningen stämmer inte med verkligheten även om en del skådespelare ibland agerade i par under föreställningen. Antalet skådespelare som medverkade från vardera teatern var så ojämnt att sådana pararbeten som beskrevs i svaren skulle ha varit omöjliga att skapa.

”Jag tyckte särskilt mycket om att alla DuvTeaterns skådespelare hade en skådespelare från Svenska Teatern som sitt par.”

Jag måste medge att jag blev provocerad när jag möttes av svar som det här. Jag provocerades av att en normativ, eventuellt ableistisk¹ blick kan styra en person att se sådana förhållanden som inte existerar i verkligheten, förhållanden som gör att klyftan mellan funktionsnedsättning och icke-funktionsnedsättning ökar. Jag provocerades av att det inte spelar någon roll hur mycket föreställningens arbetsgrupp än bryter mot det normativa och ableistiska förhållningssättet på scenen och hur mycket de än agerar tvärt emot sådana strukturer och attityder - man kan ändå uppleva dem göra precis tvärtom. Men framför allt provocerades jag – och provoceras fortfarande – av att jag inte kan frigöra mig själv från de här strukturerna. Även jag som jobbar med en bred mångfald av kollegor känner mig ofta först och främst som en stödgivare, en person utan funktionsnedsättning, en hjälpare. Och i ärlighetens namn medger jag att jag upplever mina kollegor med intellektuell funktionsnedsättning först och främst som stödmottagare. Det här stela och fastkörda förhållandet definierar ofta och påtagligt min relation till kollegorna.

Det är ändå inte så konstigt. Mänskan har levt i ett laddat binärt förhållande mellan funktionsnedsättning och icke-funktionsnedsättning länge, kanske alltid. Senast från och med slutet av 1800-talet har vi i västvärlden lärt oss att uppfatta det statistiska medelvärdet som det mänskligt normala. Genom diagnostisering kan vi delas in i grupper på bägge sidor om det normala, vi kan jämföra växande och utveckling, intelligens och funktionsförmåga i förhållande till det normala. Många av oss har stor nytta av diagnostiseringen och vår möjlighet till ett gott liv ökar tack vare jämförelserna. Men det är när ett sådant mätverktyg sprider sig från professionella verksamheter till vardagslivet som jämförelserna blir skadliga. När jag ser mig själv som en person nära medelvärdet och mina kollegor med funktionsnedsättning som personer som avviker från medelvärdet har jag redan laddat vår relation med en sådan historisk och kulturell börda att det påverkar allting mellan oss. Jag som en person utan funktionsnedsättning ser då min kollega endast i egenskap av hens funktionsnedsättning och

¹ Med en 'ableistisk blick' syftar jag på en blick som uppfattar icke-funktionsnedsättning som det normala och funktionsnedsättning som det oönskade eller felaktiga. Ableism står för strukturell och attitydmässig diskriminering gentemot personer med funktionsnedsättning.

som någon som kan, om inte botas, så åtminstone hjälpas, stödas och vårdas. På så sätt definieras hela vår relation genom den här uppdelningen.

Den danska forskaren Nanna Mik-Meyer har undersökt arbetsplatser med en mångfald av arbetstagare, där det utöver personer utan funktionsnedsättning även ingår personer med funktionsnedsättning. Mik-Meyer konstaterar att arbetstagarna utan funktionsnedsättning på dessa arbetsplatser ofta har ett stereotypt förhållningssätt till sina kollegor med funktionsnedsättning, vilket påverkar relationen. Istället för en jämlik kollegial relation skapas en förmyndaraktig relation som motsvarar den mellan förälder och barn, vilket leder till att kollegorna med funktionsnedsättning stigmatiseras. Jag anser att stigmat som Mik-Meyer talar om på arbetsplatsen även gäller arbetstagarna utan funktionsnedsättning och hela den kollegiala relationen. Personen utan funktionsnedsättning ses som den som bär ansvaret, som en förmyndare och ett stöd även i situationer där det inte finns något behov för en sådan roll. En sådan position kan få personen att fastna i ett visst förhållningssätt och verka inskränkande på hens värderingar och sätt att agera. De mest definierande egenskaperna hos en person utan funktionsnedsättning har således blivit att hon är självständig och oberoende av stöd och hjälp.

I det här skedet måste jag konstatera att tudelningen mellan personer med och utan funktionsnedsättning också styr vårt språkbruk, så även i den här artikeln. Jag är medveten om att jag använder polariserade begrepp som inte hjälper till att skapa mer jämlika eller mindre laddade mänskorelationer. Uppdelningen i personer med och utan funktionsnedsättning påminner ständigt om uppdelningen i normala och onormala. Men jag vet inte hur jag skulle kunna skriva om det här eller hur jag skulle kunna diskutera ämnet utan att använda mig av de termer som majoriteten i vårt sociala system använder och som är informativa i sig själva. Jag önskar att begreppet *funktionsvariation*, som undviker social stämpling, skulle bli vanligare i svenskan och att det skulle utvecklas något motsvarande ord på finska som beskriver funktionens eller förmågans variation.² Det kan också hända att det här endast är ett problem

² Begreppet funktionsvariation har kommit att användas i två olika betydelser på svenska. Ordet används i vissa sammanhang som en mindre negativt klingande synonym till 'person med funktionsnedsättning' ('person med funktionsvariation'). I andra sammanhang innefattar begreppet alla människor, oberoende funktionsförmåga. I anknytning till det senare används ibland även begreppet 'person med normbrytande funktionsvariation' för att ändå möjliggöra definitionen av en särskild grupp i samhället som till exempel behandlas olika utifrån sin funktionsvariation. (Översättarens tillägg.)

skapat av en forskare som tillhör den icke-funktionsnedsatta majoritetsbefolkningen och att *en person med funktionsnedsättning* (finskans 'vammainen') som begrepp passar alldeles bra för att beskriva en individs identitet. Det språkliga problemet är antagligen främst kopplat till att ordens betydelse har inskränkts då de har använts för att framställa personer med funktionsnedsättning på ett negativt sätt. Därför är det viktigt att lära sig att vidga sin föreställningsförmåga och förstå att man själv är en del av mänsklighetens och funktionsförmågans variationer.

Precis som många feministiska funktionshinderforskare ser jag människans relation till sin egen funktionsförmåga och självständighet som något rörligt och föränderligt. Funktionsförmågan är inte något evigt och hållbart. Att se oss själva, vår kropp och vårt psyke, som något komplext och föränderligt, något som befinner sig i ständig rörelse, hjälper oss att acceptera oss själva som en människa i behov av stöd. Då minskar också behovet av gränsdragning mellan oss själva och andra. Vårt glorifierande av självständigheten minskar och vi får en mer realistisk uppfattning om vårt eget beroende av ett flertal olika stödfunktioner och mänskliga relationer. Det är vårt beroende av varandra som gör livet värt att leva och det är först när vi har insett det som vi kan börja uppskatta olika sorters beroendeförhållanden, specialbehov och givande och mottagande av stöd.

Den feministiska funktionshinderforskaren Margrit Shildrick skriver att vi som lever i den västerländska kulturen måste utveckla vår gemensamma psykosociala föreställningsförmåga för att kunna godkänna förgängligheten i vår egen funktionsförmåga. Vi ska utveckla vår föreställningsförmåga för att kunna bredda och variera vår uppfattning om mänskligheten så att den på riktigt inrymmer olika sorters kroppar och psyken. Shildrick anser att även de betydande och i många fall framgångsrika sätten genom vilka samhället har inkluderat personer med funktionsnedsättning framstår som skenbara och formella. De förändrar inte utgångspunkten enligt vilken en annorlunda kropp ses som en avvikelse. Det gäller oss alla, inte bara personer med eller utan funktionsnedsättning ”eftersom så länge som var och en av oss, oberoende av hurdan kropp vi har, är del av att skapa och upprätthålla normativa antaganden” måste vi alla

utmana oss själva till att omforma vårt förhållningssätt till begreppen funktionsnedsättning och icke-funktionsnedsättning.³

Jag anser att *I det stora landskapet* är en föreställning som gör det möjligt att vidga den psykosociala föreställningsförmågan. Jag motiverar mitt påstående med tre argument. För det första presenterar föreställningen artister med och utan funktionsnedsättning på Svenska Teaterns scen, vilket i sig är speciellt. Det är viktigt att bevittna samvaron mellan personer som representerar olika variationer av att vara människa. Som åskådare ser vi en mångfaldig arbetsgrupp som har övat och fortfarande övar sig på att vara tillsammans, att lita på varandra och ta stöd av varandra. I föreställningen ges och mottas stöd oberoende av den egna funktionsförmågan.

För det andra utgör föreställningens fiktiva värld ett exempel på ett samhälle som lär sig att bli mer inkluderande, att omorganisera sig och omvärdera sina värderingar och regler. Berättelsen handlar om ett regelstyrt kungarike där normer skapas och upprätthålls med hjälp av noggrant stiftade lagar. Landets kungafamilj får tvillingar, men den ena avviker från kungarikets normer så mycket att hon måste skickas bort från rikets högsäte. Hon placeras i *Regelhemmet*, ett slags vårdhem för avvikande. Till följd av den här krisen, och för att kunna återföreina sin familj, måste kungligheterna tillsammans med landets regering skriva nya lagar och ta till sig en världsordning där olikheter och främlingskap inte är orsak nog att omhänderta någon för att kunna separera den från den övriga befolkningen. Parallellt med rikets regler föds uppskattning för glädje, lek och värme. Föreställningen ger artisterna och åskådarna möjligheten att uppleva en stunds utopi, den utopi som också föreställningens kungarike eftersträvar.

Begreppet *performativ utopi* är myntat av den amerikanska professorn inom teaterforskning Jill Dolan och innebär en glimt av världen som man annars inte skulle få bevittna men som möjliggörs av en teaterföreställning. Dolan anser att det är genom den sinnliga upplevelsen som utopin kan ta form och spridas vidare från teaterföreställningen och eventuellt påverka samhällsordningen. Stunden då åskådarna och artisterna tillsammans upplever olika sorters kroppar på scenen och i föreställningen kan utgöra ett ögonblick som vänder upp och ner på

³ Citatet är hämtat ur Shildricks artikel Critical Disability Studies – Rethinking the Conventions for the Age of Postmodernity (2012), här översatt från finskan i originaltexten av R. Papunen

individens världsbild. Som jag ser det kan ögonblicken av performativ utopi vara stunder som är befriade från samhällets begränsningar och avgränsningar, från gränsdragningen mellan dig och mig – en kort sekund finns ett vi, oberoende vem som ingår i vi:et eller om jag har valt dem som är med mig eller inte.

För det tredje påstår jag att föreställningen kan vidga vår psykosociala föreställningsförmåga med hjälp av teaterns och lekens sammanflätning. Jag är övertygad om att leken och det lekfulla förhållningssättet, som är en central del av teatern, gör det lättare för dem som deltar i leken att uppleva utopin och vidga sin fantasi. Leken, och särskilt det lekfulla sinnestillståndet, hjälper skådespelaren att komma loss från sociala och kulturella förväntningar och normer. Lekfullheten underlättar för skådespelaren att kasta sig in i roller som inte liknar hen själv. Som forskaren Susanna Paasonen föreslår kan lekfullheten sätta den lekandes identitet i rörelse. De egenskaper som man kopplar ihop med sin skådespelaridentitet eller sin privata identitet, till exempel uppfattningen om ens egen funktionsförmåga, kan alltså förändras. *I det stora landskapet* är en sagopjä. Man kan tänka sig att det är lättare att kasta sig in i leken med hjälp av en saga. När jag återkallar föreställningen i minnet och tänker tillbaka på min upplevelse som publik har jag en känsla av att leken sätter arbetsgruppen i rörelse, att den sätter arbetsgruppens identitet i rörelse. När presidentministern går ut i krig gör han det med lika korta steg som hans kortstegade armé. Steglängden hos ministern med de kortaste stegen blir det mått som definierar hela arméns marsch.

När leken, den lekfulla inställningen och de nya reglerna som den medför också inkluderar publiken är det möjligt att även åskådarnas identiteter sätts i rörelse. I den stunden kan vår uppfattning om oss själva, vår identitet och kropp förändras. Efter föreställningen tar vi med oss det upplevda ögonblicket av utopi från teatersalongen till våra hem, arbetsplatser, ut på gatorna, till butikerna och biblioteken. Om skymten av en jämlik värld blir kvar hos oss kanske fantasin vidgas, och blir en del av oss. Och då kan det gå på det sätt som några av respondenterna beskrivit: att de upptäckte och erkände sina egna förutfattade meningar.

"Jag insåg under föreställningen hur jag själv varit fördomsfull mot funktionshindrade personer. Hur jag varit lite rädd för dem även för att jag inte förstått dem."

När jag granskar publikundersökningen för att se om jag kan finna spår av den ovan beskrivna vidgade psykosociala föreställningsförmågan, möjligheter till nya perspektiv, strukturer, glidningar och rörelser, fastnar jag för några svar.

"Men framförallt en underbar känsla av någon ny form av gemenskap och ökad förståelse hos mig o hoppeligen alla andra i publiken."

"Samarbete mellan olika grupper gör oss till en enda stor grupp där vi accepterar olikheter."

Jag tillåter mig att fantisera fritt en stund och låter tanken vandra till åskådaren som under föreställningen har upplevt en ny form av samvaro, en gemenskap. Kanske har hen känt sig accepterad i föreställningens utopiska värld. Det ilar till i åskådarens bröst när hen upplever tillhörighetens svårighet och skönhet samtidigt. Hen har blivit buren, tagit emot stöd och acceptans. Blicken mot kropparna som normalt skulle ses som stödmottagare mjuknar, blicken mot sig själv som den eviga stödgivaren lättar. Jag hoppas att performativa utopier som *I det stora landskapet* rubbar vår psykosociala föreställningsförmåga så att vi börjar se glimtar av vår egen och andras känslighet och behovet av ömsesidigt stöd. Att vi kan föreställa oss ett brett spektra av olika kroppar, psyken, och olika sätt att vara människa.

Litteratur

Auslander Philip och Sandahl Carrie: *Bodies in Commotion*, 2009

Davis Lennard J.: *End of Normal*, 2014

Dolan Jill: *Utopia in Performance*, 2005

Inckle Kay: *Debilitating times: compulsory ablebodiedness and white privilege in theory*, 2015

Kittay Eva: *The Ethics of Care, Dependence and Disability*, 2011

Mik-Meyer Nanna: *Disability and 'care': Managers, Employees and Colleagues with Impairments Negotiating the Social Order of Disability*, 2016

Paasonen Susanna: *Many Splendored Things: Sexuality, Playfulness and Play*, 2018

Shildrick Margrit: *Critical Disability Studies – Rethinking the Conventions for the Age of Postmodernity*, 2012

Siebers Tobin: *Disability Theory*, 2008

Vehmas Simo: *Vammaisuus, Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan*, 2005

Internetkällor

DuvTeatern

<https://duvteatern.fi>

Svenska Teatern

<https://svenskateatern.fi>

Resonaariryhmä

<https://www.helsinkimissio.fi/resonaari/resonaarigroup>